

КЛАСИФИКАЦИЯ НА БОРСОВИТЕ ПАЗАРИ

Симеон Елазаров, Ваня Хаджиева

Лесотехнически университет – София

Възникнали в зората на индустриалната цивилизация (XVII – XIX век), борсовите пазари непрекъснато увеличават своята роля и значение в съвременното гражданско общество, като днес – в началото на XXI век – те окончателно са заели своето ключово място в световната икономика. По същността си борсовите пазари са високо организирани, силно концентрирани, всеобщо достъпни, бързо ликвидни едрови пазари, на които се сключват многочислени, крупни публични сделки с жизнено важни за общественото производство енергоносители, минерали, изходни суровини и първични материали, необходими всекидневно на хранително-вкусовата, леката и тежка индустрия в големи количества. Тези пазари осигуряват абсолютна равнопоставеност на своите участници и пълна прозрачност на целия процес по оферирането, сключването и финализирането на борсовата сделка. Те се отличават от останалите пазари на земята със своята небивала динамика и непрекъснатост в работата си, както и с високо конкурентната си среда.

В литературата има много и разнообразни класификации на видовете пазари, според различни признаци. Някои автори класифицират пазарите според типа и вида на сделката, според представителността на пазара, според сектора на икономиката, в който работят съответните пазари, съобразно методите и формите на създаване [2/23-31], според видовете стоки, които са обект на покупко-продажба, според спецификата на търгуваните на тях продукти [6/44], според вида на пазара и характера на сделките и много други [3/189-203]. Целта на тази разработка е да покаже една модифицирана класификация на борсовите пазари според различни техни характерни признаци. За основа на модифицираната пазарна класификация ще използваме компилация от признаци от няколко различни класификации, чрез която се надяваме, че ще успеем най-пълно да разграничим борсовите пазари по определени признаци и ще покажем тяхното разнообразие.

Обект на анализ, са пазарите, попадащи в групата на борсовите пазари. Борсовият пазар е място за активна търговия, където се сключват многочислени масови търговски сделки, наричани борсови сделки. Борсовият пазар не е страна по сключването на него сделки, на борсовия пазар се извършват само предварително подготвени (сертифицирани) и притежаващи правото да търгуват (лиценз) лица – брокери. Борсовият пазар е публичен пазар, който задължително обявява резултатите от своята работа ежедневно. Изрядното функциониране на такъв тип пазари се гарантира благодарение на пълен набор от борсови системи и контрола, които обществото упражнява върху неговата работа [1/79-84].

Първи признак. Ще разграничим борсовите пазари според техния правен характер. По отношение на този признак в групата на борсовите пазари се обособяват две направления:

А) Борсови пазари с частноправен характер. Борсови пазари, учредени според англо-саксонското законодателство, са сформирани на акционерен принцип, като решаващата инициатива при учредяването на пазара има частният сектор, а държавата се ползва с равни права като всички останали акционери. Тази практика е характерна за англоезичните държави и по-специално – САЩ и Великобритания.

Б) Борсови пазари с публичноправен характер. Това са борсови пазари, сформирани също на акционерен принцип, но въз основа на континенталното законодателство (европейското). За акционери се допускат всички желаещи пазарни субекти и институции с частноправен характер, включително държавата. При този подход инициативата и решаващата роля за учредяването на борсовия пазар е на държавата. Държавата се ползва с по-големи правомощия в сравнение с всички останали акционери. При набирането на уставния капитал държавата участва с така наречената апортна вноска, тоест не се внасят пари в брой, а като участие в акционерния капитал се внася държавно имущество. Най-често това са сгради, земя или оборудване.

В България пример за борсов пазар с частноправен характер е най-голямата стокова борса – Софийска стокова борса – АД, а като пример за борсови пазари с публичноправен характер можем да посочим Русенска стокова борса – АД, Пловдивска стокова борса – АД, и Българска фондова борса, в които държавата (респективно общината) е основен акционер.

Втори признак. В зависимост от спецификата на търгувания актив на съответния борсов пазар се класифицират три групи борсови пазари:

А) Стокови борси. Това е вид борсов пазар, на които се търгуват материални стоки, продукти и суровини [3/189]. Те могат да бъдат налични (вече произведени), в последен стадий на производство (отлежаване, опаковане, узряване и т.н.). Стоковата борса предоставя възможност за реална среща между производство и потребление, реагира на всички обществено-политически и природни промени, отчита измененията в обществената оценка и най-важното ценността на дадена налична стока към настоящия момент.

Б) Фондовите борси. На този вид борсови пазари се търгува с финансови ценни книжа с пълен оборот [3/189]. Фондовата борса е открит капиталов пазар и понякога се нарича пазар на фондови ефекти. Спецификата на фондовите борси е в това, че те са пазари, които функционират посредством търговията не на реални стоки, а на техните символи, доколкото финансовите активи са една от съвременните форми за богатството на хората, компаниите и държавата [4/14-15]. По-съществено за фондовата борса е, че тя търгува с права върху реални активи (акции, облигации, ипотечни свидетелства, държавни ценни книжа и други) [1/31].

В) Валутни борси. На тях се търгуват валути. Тази търговия възниква в началото на 70-те години на ХХ век. Характерно е, че на валутните борси на договаряне подлежи само цената (курсът) на валутата спрямо щатския долар. На тези пазари пряко не се купува (продава) валута, а стандартно определени условия за нейната доставка и заплащане (вид, сума, срок и цена) [4/15]. На валутните борси се търгуват валути, които са приети за конвертируеми от Международния валутен фонд. Списъкът на търгуваните валути постоянно се променя, в средата на 80-те години се търгували около 35 вида валути, днес техният брой е под 20 – евро (EUR), японска йена (JPY), британска лира (GBP), швейцарски франк (CHF), щатски долар (USD), канадски долар (CAD), австралийски долар (AUD), новозеландски долар (NZD), норвежка крона (NOK), шведска крона (SEK), южноафрикански ранд (ZAR), руска рубла (RUR), мексиканско нова песо (MXN), бразилски реал и други [1/31].

Трети признак. Според обхвата на търгуваните активи, различаваме два вида борсови пазари [1/97]:

А) Универсални (общи) борсови пазари. На тях се търгува широк асортимент разнородни и разнообразни стоки. Такава борса е Чикагският съвет за търговия, където се търгуват ценни книжи, валути, хранителни стоки (пшеница, захар, брашно и т.н), също и широк диапазон нехранителни стоки – суров каучук, бензин, масла, дървесина и други.

Б) Специализирани борсови пазари. Тава са борсови пазари, на които преимуществено се търгуват всички стоките от една стокова група или само няколко артикула от съответна стокова група. Такива са Лондонската метална борса, Международната петролна борса, копринената борса в Кобе и т.н.

Четвърти признак. Според принципа за представителност на съответния борсов пазар в световната търговия разграничаваме четири групи борсови пазари.

А) Световни борсови пазари. Това са онези най-представителни борсови пазари, чиято работа следят бизнесмените от различни страни в света. Този особен вид постоянно действащи пазари на едро обхващат няколко държави. Световните борси са концентрирали своето териториално местонахождение в САЩ, Великобритания и Япония, където се извършва около 98% от световния оборот на борсовите пазари. Три от борсите са фондови, три-четири – валутно-финансови и три – стокови [3/191].

Б) Регионални борсови пазари. Това са представителни пазари с интернационално значение за определен континент, субконтинент или голям световен регион. Техният брой варира в порядъка 20–25 стокови, фондови и валутно-финансови борсови пазари с наднационално, регионално значение, разпръснати по целия свят и концентрирани главно в промишлено развити икономически райони [3/191].

В) Национални борсови пазари. Това са и най-многочислените борсови пазари, които са представителни за съответна държава. Действат в границите на една отделна държава. Валутните, търговските и митническите режими на съответната страна възпрепятстват участието в борсовото търгуване на лица и фирми, нерезиденти на държавата, където се намира борсата [3/191].

Г) Териториални борси с местно значение. Позиционират се в региони със силно развитие на производството или потреблението на дадена борсова стока. Обикновено това са стокови борси, чиито брой е изключително променлив във времето, а тяхната дейност е изключително и само с регионално значение [3/191-192].

Пети признак. Според типа структура на функциониране разграничаваме:

А) борсови пазари като непечеливши структури – такава структура имат болшинството борсови пазари; не се формира и разпределя печалба, нито се емитират и котираат акции;

Б) борсовите пазари са печеливши организации, които формират и разпределят печалба – такава

тенденция в последните години се наблюдава при някои от американските борсови пазари.

Шести признак. Според вида на пазара, борсовите пазари са три групи:

А) "Cash" борсови пазари, на които борсовата стоката задължително е налична и присъства физически на самото тържище.

Б) "Spot" борсови пазари, на които борсовата стоката е налична, вече произведена или в последен стадий на производство, но не присъства физически на пазара. Целта на този вид борсов пазар е покупко-продажба на активи на равновесна пазарна цена.

В) "Futures" борсови пазари. Това е срочен борсов пазар, при който активът може изобщо да не съществува, дори и неговото производство въобще да не започне. Три са основните цели, които може да реши срочната стокова борса - постигане на реална пазарна оценка за даден пазарен актив, гарантиране на цената, избягване или поемане на риск от бъдеща неизвестна ценова конюнктура [3, 200].

Седми признак – според начина на сключване на борсовата сделка, физическото присъствие на брокера (специално сертифициран и лицензиран борсов посредник) на пода на борсовия пазар. Според този признак разделяме борсовите пазари в две категории – присъствени борсови пазари, на които е задължително физическото присъствие на брокера на пода на борсовия пазар; това изискване стои пред борсовите посредници от всички видове борсови пазари с изключение само и единствено (засега) на електронните борсови пазари, за които това изискване е и физически неприложимо. На тези борсови пазари сделките се сключват между брокери, които не се намират на едно място, а са далеч един от друг и сключват сделките помежду си по компютърен път, използвайки електронни мрежи за комуникация [1/97].

Осми признак – според степента на организираност на борсовите пазари ги разграничаваме в две групи. Понятието организиран пазар се свързва с отработена, във висока степен унифицирана и стандартизирана във формализирана форма (писана) технология на сделките, сключени и реализирани на този пазар [5, 16].

А) Организирани борсови пазари – законово регламентирани пазари, като нормативната база, която ги дефинира, касае само отделни страни от тяхната работа и паралелно с това дава най-общ регламент (конкретни правила и определени изисквания) за участниците на тези пазари [2/49-59].

Б) Високоорганизирани борсови пазари – на които се търгуват права върху реални активи, както и деривативи (учредени нови, специални права върху съществуващи вменени права върху реални активи). Създават се само със специален закон, който дефинира одобрена писана технология, състояща се от системен набор от конкретни процедури, съчетани със стриктни правила (както писани, така и неписани) за действието на различните участници на тях [2/59-65].

Класификацията е съществен аспект, който заслужава внимание. Поради голямото разнообразие на пазарни класификации, считаме че едно едно прецизиране и реструктуриране не е излишно, а дори напротив би било полезно за популяризирането на групата на борсовите пазари.

Литература

1. Елазаров, С. Борсова дейност. Изд-во "Славянска култура и образование". С., 2002.
2. Елазаров, С., Б. Маркова и Х. Миленков. Организирани пазари. ИК "СИЕЛА". С., 2000.
3. Елазаров, С., Х. Миленков и В. Симов. Стокови борси. II допълнено и преработено издание. Университетско издателство "Стопанство". С., 1998.
4. Илиев, Ив. и Ц. Лалева. Борси и борсови операции. Мартинел. С., 1996/1998.
5. Каракашева, Л. Търг. Подготовка, участие и документи. Изд-во PRINCEPS. С., 1995.
6. Каракашева, Л. и Б. Маркова. Борси и борсова политика. "Призма". С., 1999.

CLASIFIKATION OF THE EXCHANGE MARKETS

Simeon Elazarov, Vanya Hadzhieva

University of Forestry – Sofia

Summary

The term "exchange market" is jointly idea which including [in it] group of highly organized, strong concentrated, open market. The classification of that big group of market, can make by several main of sings, which are impossible to be absolutely delimited.

Key word: exchange market, general characteristics, sing